

<https://doi.org/10.53656/his2024-2-8-new>

Reviews and Annotations
Рецензии и анотации

НОВО ИЗСЛЕДВАНЕ ВЪРХУ ЗАРАЖДАНЕТО И РАЗВИТИЕТО НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО В БЪЛГАРИЯ

Д-р Ирена Младенова

Софийски университет „Св. Климент Охридски“

В началото на 2023 г. излезе от печат колективната монография „История на българското предприемачество“ с автори преподаватели и учени от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ и Университета за национално и световно стопанство – Силвия Георгиева, Соня Георгиева, Цветан Давидков, Десислава Йорданова, Костадин Коларов, Пенчо Пенчев и Ралица Симеонова-Ганева (Georgieva et al. 2022). Инициатор на проекта е Изпълнителната агенция за насърчване на малките и средните предприятия. Монографията е първи опит за систематично представяне на зараждането и развитието на предприемачеството в България.

В различните исторически епохи предприемачеството се проявява и функционира в общ и специфичен контекст. В съвременен контекст „... тласък на предприемачеството в Европа е бурното развитие на градовете в края на първото и началото на второто хилядолетие (най-силно изразено през XII век). Създаването на градски общности, ... по-слабо подчинени на феодалите, увеличава търсенето на разнообразни стоки, което пък, от своя страна, създава възможности за предприемачество...



Средновековните градове, освен пазарни средища, са и местата, където се заражда и банковото дело...“ (с. 17). С началото на *търговската революция* (с. 17) се появяват първите „суперкомпани“ („Компания дей Барди“ – 1310 г.; „Перуци“ – 1300 г. във Флоренция), в които „с търговски дейности са заети стотици. Правилата, по които се установяват отношенията между отделните лица, вложили средства в тези компании, принципите на управление и мотивация... са основата, от която еволюират принципите, валидни и за днешните компании“ (с. 17). Стимули за предприемачество са развитието на познанието и „ставащите“ ценности на Новото време; Великите географски открития (с произтичащите последици); новите производствени технологии и по-високата производителност; нововъведенията в паричното обращение; развитието на счетоводството; инструментите за разпределяне/минимизиране на риска; създаването на професионалните гилдии... новият тип *окултуряване* на света. Англия, САЩ, Нидерландия, Германия, Франция – всеки от тези примери е богат източник на познание и идеи за раждането на съвременното предприемачество.

Българското предприемачество се заражда през периода на Възраждането. „В икономически план възрожденската епоха обхваща разлагането на османската стопанска система и генезиса на капитализма. В тях различните форми на предприемачество имат особено важна роля“ (с. 45). „Османската стопанска система... се базира на няколко основни принципа: „централизация – милитаризъм – Шериатско право“ (с. 45 – 46). „Целият механизъм на имперската икономика трябва да се държи в подчинение и да се направлява съобразно интересите на държавата. Тази постановка не означава пълна липса на частна инициатива, тя обаче е поставена в тесни рамки.“ (с. 46) Основни форми на собственост и стопанска дейност са *спяхилъците*, *султанските хасове*; *мюлкове* и *вакъфи*. Поради своето устройство и предназначение никоя от основните форми на стопанска дейност не мотивира значим стопански интерес. „През XV – XVII век българското селско стопанство е изостанало и примитивно... Българското село е в голяма степен изолирано от пазара. Липсва стимул за увеличаване на добивите, тъй като всички излишъци се присвояват от държавата или от спяхиите.“ (с. 48) С постепенното възстановяване на градовете като центрове на занаяти и търговия се появяват еснафите с тяхната противоречива роля за развитието на предприемачеството. Развитието на търговията (градска чаршия, седмични пазари, панаири, големи пътни артерии) е показател за нарастващите възможности за производство и обмен в границите на държавния контрол.

От началото на XVIII в. в Османската империя се правят редица опити за реформиране на администрацията, армията, стопанския живот, но по-значими са тези от втората четвърт на XIX век. „Чрез премахването на ени-

чарите и спахиите са ликвидирани остатъците от османския феодален модел, които спират икономическия напредък по българските земи.“ (с. 54) Държавните поръчки за нуждите на новосъздадената турска войска стимулират занаятчийското производство. „Именно търсенето на вълнени тъкани за новата османска армия е една от предпоставките за поява на първите български предприемачи. Те се опитват да задоволят това търсене.“ (с. 54) Процесите на модернизация са насочени към утвърждаване на сигурността, частната инициатива и стопанския напредък като основа за стабилността на държавата (Гюлхански хатишериф). Либерализира се външната търговия, основават се първите банки. „По френски образец са въведени Търговски кодекс и Кодекс за морската търговия...“ (с. 55) „Тази рамка... създава среда, която е значително по-подходяща за предприемачество в сравнение с тази от предходните епохи.“ (с. 56)

Съществени промени се наблюдават в селското стопанство, занаятите и промишлеността, но най-вече в *търговията* – както интегриране в световната икономика, така и интензифициране на търговския обмен вътре в империята. В условията на „обширен вътрешен пазар, българите демонстрират завидна предприемчивост, възползват се от относителните предимства, които им дава географското разположение, произвеждат, търгуват и печелят въпреки пречките...“ (с. 68) „В основата на всички културни, национални и политически постижения на възрожденската епоха стоят стопанските успехи на българските търговци, занаятчии, земеделци, манифактуристи...“ (с. 68).

Зараждането на българското предприемачество през епохата на Възраждането може да бъде проследено чрез живота и дейността на знакови предприемачи: Христо Рачков (средата на XVIII в. – 1821; Добри Желязков – Фабрикаджията (1800 – 1865); Христо П. Тъпчилещов (1808 – 1875); Иван поп Михайлов Маджаров (1853 – 1856); Георгиеви, братя Евлогий (1819 – 1879) и Христо (1824 – 1872); Папазови, братя Димитър (1828 – 1902) и Ботю (1837 – 1892); Христо Груев Данов (1828 – 1911) и др. (с. 70 – 90).

Българското предприемачество в периода 1878 – 1944 г. „През първите десетилетия от създаването на независимата българска държава икономическите условия са неблагоприятни за предприемаческа дейност.“ (с. 95) Липсват достатъчно финансови ресурси – темпът на натрупване на капитали е бавен. Вътрешният пазар е ограничен. Огромната част от населението е с ниска покупателна способност. Поради благоприятните условия за внос се засилва упадъкът на българските занаяти. (с. 95) Пречка е и липсата на квалифицирана работна ръка (с. 96). „Непосредствено след Освобождението липсва и последователна политика на българската държава спрямо националното производство...“ (с. 96). Повече по този въпрос вж. (Avramov 2007).

„През втората половина на 80-те години на XIX век условията за стопански напредък се променят благоприятно.“ (с. 97) Съединението на Княжество България и Източна Румелия (1885) засилва възможностите за провеждане „на самостоятелна и целенасочена икономическа политика“ (с. 97). „... държавата се налага като водещ фактор в икономиката, което е характерно за страни със закъсняло капиталистическо развитие“. (с. 97) „Правителствената политика за подпомагане на българската индустрия се осъществява... в две основни форми: пряко насърчаване чрез специални закони и косвено – чрез митническата политика на държавата. (с. 96) Чрез поредица от законодателни решения (края на XIX век) се създават благоприятни условия за насърчаване развитието на основни местни индустрии. На този етап държавата „не се намесва пряко в стопанските отношения, не ограничава вътрешната конкуренция, не спъва частната предприемаческа инициатива, която е важен фактор за икономическия прогрес.“ (с. 99)

Значими са успехите в стопанското развитие на страната през периода 1918 – 1944 г. (с. 118 – 130). Въпреки неблагоприятните условия в страната след края на войните (катастрофални териториални промени; плащане на големи репарации) успешно се развиват редица промишлени отрасли: индустрията за храни и пиетета, тютюневата индустрия, текстилната промишленост (с. 119 – 120). Значителен ръст бележи производството на електроенергия, металообработващата и химическата промишленост (с. 121 – 126). Развива се търговията (с. 126 – 130). Значима роля за развитието на стопанството през този период има политиката на българската държава – чрез пряко насърчаване на местните предприемачи и митническата политика. В зависимост от състоянието на стопанските сектори в страната и международната конюнктура тази политика търпи промени. Изследователите сочат, че „...индустриалната политика на българските правителства след световната война ... е постепенно отдалечаване от присъщия на предвоенния период режим на стопански либерализъм и възприемането на политика на регулативна намеса в икономиката“ (с. 119). Тази политика е съзвучна с ясната тенденция за нарастване ролята на държавата в стопанското развитие от началото на XX век в международен план.

Водещата роля на българските предприемачи се „материализира“ в значителното нарастване броя на предприятията и тяхното модернизиране; увеличаването на стопанските потоци; нарастването на общественото богатство. Сред най-изявениите представители на предприемаческия дух от този период (отраслови пионери, новатори и създатели на български търговски марки, социални предприемачи) са Иван Грозев (1847 – 1916); Мито Орозов (1859 – 1923); Пенчо Семов (1873 – 1945); Ненчо Палавеев (1859 – 1936); Велизар Пеев (1859 – 1927); Савка Тошева (1885 – 1971); Стефан Обрейков (1862 – 1940); Обрейко Обрейков (1891 – 1969); Емануил Габровски (1888 – 1969); Никола Чилов (1885 – 1936) и др. (с. 131 – 152).

Периодът 1945 – 1989 г. изисква специално внимание. Общата характеристика и оценка „Икономика без частно предприемачество и предприемачи“ (с. 162) има своите солидни основания: национализация на основни отрасли от икономиката; конфискуване на имущество; държавен монопол върху външната търговия; аграрна реформа с цел ликвидиране на едрото частно селскостопанско производство и оземляване на малоимотни селски домакинства; опити за социалистическо преустройство на селското стопанство чрез ТКЗС и др. Политиката на страната, икономическият и общественият живот трайно се обвързват с „формирания Източен блок, доминиран от СССР. Успоредно с това са ликвидирани остатъците от частното предприемачество и пазарна икономика, а управляващите поставят под държавен контрол стопанските ресурси и структури на страната“ (с. 168). Стопанското развитие е подчинено на разбирането за приоритет на промишлеността пред селското стопанство. В резултат на изпълнението на първите петгодишни планове („петилетки“) в България се изгражда значителна индустриална база. Към 1960 г. „обемът на промишлената продукция в страната се е увеличил 6 пъти в сравнение с 1948 г.“ (с. 171). „Проблемите и структурните недостатъци на възприетия икономически модел са видими, но възможностите за тяхното смекчаване все още са достатъчно големи.“ (с. 173) До промяната на системата (1989) в стопанското развитие на България се наблюдават противоречиви тенденции – както успешни стопански решения и инициативи, така и сериозни проблеми (с. 168 – 178).

Същевременно – за визирания период – се говори за „изключения“. „Провалът в стопанското управление, довел до дълговата криза в началото на 60-те години, налага преосмисляне на икономическия модел и търсене на решения за неговото реформиране. Така се оформят някои идеи за „нова система“, които по своя характер са плахо, незааявено, а може би и неосъзнато, признаване на необходимостта от впитане на предприемачески елемент в икономическата система на „социализма“ (с. 180). Възможностите за предприемаческо поведение през периода 1944 – 1989 г. са нееднозначни и противоречиви. „... закономерностите, на които едно икономическо развитие се базира, изискват, макар и под друга форма, изпълнението на основни предприемачески задачи...: разкриването и създаването на предприемачески възможности, задоволяване търсенето на индустриални и потребителски продукти и услуги, привличане и ефективно използване на ресурсите...“ (с. 182). В рамките на разглеждания период, на различни етапи от стопанското развитие на България, са издигани и изпробвани различни идеи за повишаване ефикасността на общественото производство (индиректно и често неосъзнато – за стимулиране на предприемаческо поведение). Различна гледна точка за оценка на предприемаческия потен-

циал и дейност през разглеждания период насочва вниманието към три типа предприемаческа дейност: а) под формата на частна производствена и обслужваща дейност (*частник, частници*); б) предимно висококвалифицирани лица със свободни професии; в) хибридно предприемачество (хора, които в допълнение към основното си занятие реализират частна производствена и обслужваща дейност (с. 188 – 189).

В „Българи предприемачи далеч от България“ (с. 204 – 215) са представени знакови фигури: Димитър (Джеймс) Петков Велков (1920 – 2008); Шефкет Чападжиев (р. 1939 г.); Фил Филипов (1946 – 2022); Игнат Канев (1926 – 2020); Кристо (1935 – 2020) и др. Те са избрани заради изключителната си предприемаческа кариера и резултати.

В контекста на общите промени в света с условна граница 1989/1990 г., в България постепенно се възстановяват условията за свободна предприемаческа дейност. В основата е възстановяването и легитимирането на частната собственост и свързаните с нея личен интерес и инициатива. Въпреки неизбежните противоречия и илюзии, съпътстващи процеса на (въз)раждане на новото българско предприемачество, неговото възходящо развитие и нарастващ принос в националната икономика са безусловен факт. Предприемачеството получи нови възможности за развитие с приемането на България в ЕС през 2007 г. Дискусията върху *предприемачите на прехода* продължава. Съвременната екосистема за подкрепа на предприемаческата инициатива в България се развива в съответствие с множество добри образци, доказали своята полезност.

В заключителната част на текста вниманието е насочено към *големите въпроси* на днешния ден. Обсъждат се *културните корени* на предприемачеството. А доколкото печалбата е интегрален израз на предприемаческия успех, въпросът „Какво не могат да купят парите?“ (Sandel, 2017) е необходимата провокация към собствения ни морал – искаме ли „... разширяването и проникването на пазарите и пазарните ценности в сфери на живота, където не им е мястото“. Доверието създава стойност, но в европейското семейство България е страната с „пределно ниски“ стойности на равнищата на доверие. Тогава? (Davidkov, 2010b).

„В проучване от първото десетилетие на XXI век на родители задават въпроса „Каква професия бихте избрали за своето дете?“. Отговорите са стандартни и очаквани: лекар, адвокат, учител, ... Нито един от родителите не отговаря *предприемач*“ (Davidkov 2010a). Към този момент предприемача го няма на картата на бъдещето. Да си представим, че това допитване се провежда в средата на 2023 година. Колко родители ще отговорят „Искам детето ми да стане предприемач“?

ЛИТЕРАТУРА

- АВРАМОВ, Р., 2007. *Комуналният капитализъм (из българското стопанско минало)*, Том 1 – 3. София: Фондация „Българска наука и култура“ & Център за либерални стратегии. ISBN 978-954-90758-7-8 (ФБНК), ISBN 978-954-9671-07-0 (ЦЛС).
- ГЕОРГИЕВА, С.; ГЕОРГИЕВА, С.; ДАВИДКОВ, Ц.; ЙОРДАНОВА, Д.; КОЛАРОВ, К.; ПЕНЧЕВ, П.; СИМЕОНОВА–ГАНЕВА, Р., 2022. *История на българското предприемачество*. София: АНМСП. ISBN 978-619-188-946-4.
- ДАВИДКОВ, Ц., 2010а. *Ценности на забогатяване: предприемачите в България през периода 1991 – 2004 г.* София: Университетско издателство „Свети Климент Охридски“. ISBN 978-954-073-068-4.
- ДАВИДКОВ, Ц., 2010б. Власт и доверие. В: ТИЛКИДЖИЕВ, Н., Л. ДИМОВА (съставители), *Благополучие и доверие: България в Европа? Сравнителен анализ по Европейското социално изследване (ESS) – 2006/2009*. София: Изток – Запад. ISBN 978-954-321-723-6.
- САНДЕЛ, М., 2017. *Какво не могат да купят парите? (моралните граници на пазара)*. София: Изток – Запад. ISBN: 978-619-01-0155-0.

REFERENCES

- AVRAMOV, R., 2007. *Komunalniyat kapitalizam (iz balgarskoto stopansko minalo)*. Vol 1 – 3. Sofia: Fondatsia „Balgarska nauka i kultura“ & Tsentar za liberalni strategii. ISBN 978-954-90758-7-8 (FBNK), ISBN 978-954-9671-07-0 (TLS).
- DAVIDKOV, C., 2010a. *Tsennosti na zabogatyavane: predpriemachite v Bulgaria prez perioda 1991 – 2004 g.* Sofia: Sv. Kliment Ohridski. ISBN 978-954-073-068-4.
- DAVIDKOV, C., 2010b. Vlast i doverie. In: TILKIDZHIEV, N., L. DIMOVA (Eds.). *Blagopoluchie i doverie: Bulgaria v Evropa?. Sravnitelen analiz po Evropeyskoto sotsialno izsledvane (ESS) – 2006/2009*. Sofia: Iztok – Zapad. ISBN 978-954-321-723-6.
- GEORGIEVA, S.; GEORGIEVA, S.; DAVIDKOV, C.; YORDANOVA, D.; KOLAROV, K.; PENCHEV, P.; SIMEONOVA-GANEVA, R., 2022. *Istoria na balgarskoto predpriemachestvo*. Sofia: ANMSP. ISBN 978-619-188-946-4.
- SANDEL, M., 2017. *Kakvo ne mogat da kupyat parite? (moralnite granitsi na pazara)*. Sofia: Iztok – Zapad.

**A NEW RESEARCH ON THE ORIGIN AND DEVELOPMENT
OF ENTREPRENEURSHIP IN BULGARIA**

✉ **Dr. Irena Mladenova, Assist. Prof.**

ORCID iD: 0000-0002-4766-8468

WoS Researcher ID: CAG-0388-2022

Sofia University St. Kliment Ohridski, FEBA

125, Tsarigradsko Shose Blvd., bl.3

Sofia 1113, Bulgaria

E-mail: irenaml@feb.uni-sofia.bg